

A magyar–cseh kapcsolattörténeti kutatások a két nemzet 20. század eleji progresszív gondolkodásának két szimbolikus személyiségét már több ízben is párhuzamba állították.¹ Mindkét professzor–politikus tekintélyét a két ország, két nemzet alapkérdéseinek kritikai újraértékelésével vívta ki. Jóllehet mindketten kis polgári pártot is alapítottak az első világháború előtt, döntő szerephez Masaryk az első világháború éveiben, Jászi pedig csak a világháború végnapjaiban jutott. Mindketten Közép-Európa világháború utáni átalakításának kulcskérdéseire, állam és nemzet viszonyára keresték a választ és az államok etnikai jellegének, a nemzetiségi kérdés méltányos kezelésének megoldását tekintették fő feladatuknak.

Jászi a világháború éveiben előbb a német Mitteleuropa-konceptió demokratikus, a térség kis nemzetek szolidaritására építő változatát hirdette. Amikor azután 1916 tavaszán a Friedrich Naumann-féle elképzelés pángermán zsákutcájának veszélyeit felismerte, figyelmét a Monarchia, illetve 1918 tavasztól kezdve a felerészben nem magyar nemzetek (románok, szlovákok, németek, rutének, szerbek, horvátok stb.) által lakott soknemzetiségű Magyarország államjogi reformjára összpontosította.

1918. október 31-én a Károlyi Mihály által vezetett kormányban elvállalta a felbomló félben lévő soknemzetiségű ország kulcsfontosságú nemzetiségi miniszteri posztját s ő alapozta meg a kormány külügy-minisztériumát is. Miniszterként az utolsó utáni pillanatban megpróbálta a nemzeti közösségek megállapodása alapján svájci, azaz helvét minta alapján kantonizálni, s ily módon legalább a békekonferencia végleges döntéséig együtt tartani Magyarországot. 1918 novemberé-

¹ Berkes Tamás: Masaryk és Jászi. A cseh és magyar századforduló tipológiájához. In: Mennyire hátra van még az ember. Emlékkönyv Török Endre hetvenedik születésnapjára. Budapest, 1993. 164–171; Dobossy László: Masarykról magyar szemmel, in: Uő.: Gondban, reményben azonosan. Budapest, 1989., 85–146.; Litván György: Jászi Oszkár csehszlovákiai kapcsolatai. In: Békétlen évtizedek. 1918–1938. Budapest, 1988., 87–97.; Szarka László: T. G. Masaryk nemzetiségpolitikai nézeteinek alakulása (1895–1922). In: Polányi Imre (szerk.): Szigetvári Kelet-Európa Konferenciák (1980–1983) Pécs, 1984., 190–205.

ben az aradi tárgyalásokon Erdély kantonizálásának terve, illetve a magyar–román kondomínium javaslata alapján igyekezett – sikertelenül – megállapodni a Iuliu Maniu vezette erdélyi román politikusokkal.²

November végén, december elején a Milan Hodža vezette szlovák nemzeti tanácsi küldöttségnek előbb a „Tót Impérium” néven kijelölt szlovák többségű régió autonómiáját, majd pedig a föderatív alapokon álló Magyar–Szlovák Népköztársaság tervezetét kínálta megegyezési alapul, a román tárgyalásokhoz hasonlóan – sikertelenül. Törvénybe iktatta viszont Ruténföld autonómiáját és a magyarországi németek önkormányzati jogait. A történeti Magyarország területeinek kétharmad részét 1919 januárjáig a csehszlovák, román, jugoszláv hadsereg elfoglalta, így a Jászi-féle kantonpolitika teljes csődöt vallott.³

Az 1914 szeptemberétől külföldön, emigrációban tartózkodó T. G. Masarykot ezzel látszólag ellentétes célok vezérelték: az új Európán belül a köztes-Európa kisnemzeti viharzónájában, a heroikus küzdelmet vívott Szerbia és Belgium erkölcsi példájára hivatkozva a nemzeti kis államok megteremtésének programját vitte sikerre. A közép-európai nemzetek közötti viszonyok rendezése azonban számára is alapkérdésnek számított. Az 1918 májusa óta az Egyesült Államokban tartózkodó

² Jászi miniszteri tevékenységéről ld. Litván György, Jászi Oszkár, i. m. 131–158; Hanák Péter: Jászi Oszkár dunai patriotizmusa. Budapest, 1985. 67–80; Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium tevékenységéről. Regio, Kisebbségtudományi Szemle. 1990.(1) 1. 49–65; Vö. Pelle János: Jászi Oszkár. Életrajzi, eszme- és kortörténeti esszé. Budapest, 2001. Az aradi magyar–román tárgyalásokról *lásd* Haslinger, Peter: Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen. Wien, 1993; Szarka László: Iratok a az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. Regio, 1994. 3. 140–166.

³ A magyar–szlovák tárgyalásokról ld. Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány. Palócföld, 1990. 5. 72–88; Slovenský rozchod s Maďarmi. Dokumentárny výklad o jednaniach dr. Milana Hodžu ako sl. Plnomocníka s Károlyiho vládou v listopade a prosinci 1918 o ústupe maďarských vojsk zo Slovenska. Bratislava, 1929; Szarka László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériumának működése. In: uő.: Dunatáji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Budapest, 1998. 113–125.; Zeidler Miklós: Trianon. Budapest, 2003. 40–41., 48–49.

Masaryk az Amerikában élő közép-európai nemzetek képviselőit tömörítő Közép-európai Unió október 26-i philadelphiai tanácskozásának elnökeként hatpontos nyilatkozattervezetben ötvözte a nemzetállami programot és a közép-európai nemzetek, nemzeti kisebbségek egyenjóságát biztosítani hivatott perspektivikus föderalista elképzeléseket. Új Európa című könyvében ez utóbbira vonatkozóan a következőképpen fogalmazta meg akkori álláspontját: „A nemzetek valódi föderációja csak azt követően valósulhat meg, ha a nemzetek szabadok lesznek és szabadon választhatnak. Európa ebben az irányban fejlődik. A szövetségesek programja teljesen összhangban van ezzel a fejlődéssel: a szabad és a felszabadított nemzetek szükség szerint nagyobb egységekbe szerveződnek, s ezáltal az egész kontinens is újraszerveződik.”⁴ A magyar és a csehszlovák kormány 1918 novemberének első napjaiban napokon belül kapcsolatot teremtett egymással: Károlyi Supka Gézát küldte Prágába a kapcsolatok felvételére.⁵ Budapesten pedig előbb Emil Stodola, majd 23-tól Milan Hodža képviselte a csehszlovák államot. Az 1918. november 13-i belgrádi fegyverszüneti megállapodás nyomán Szlovákia ügyében fegyveres konfliktusig fajuló magyar–csehszlovák ellentéteket sem a Károlyi és Karel Kramář miniszterelnök közötti jegyzékváltás, sem pedig a Hodža-féle november végi–december eleji budapesti tárgyalások nem tudták megoldani.⁶

Igy azokat Beneš külügyminiszter közbenjárására a francia diplomácia számolta fel az úgynevezett első Vix jegyzékkel, amelyben Szlovákia „történelmi határainak” kijelölésével pontosították az antanthatalmak által már 1918 őszén elismert Csehszlovákia békeszerződések előtti területét.⁷ A budapesti kormány szerint a magyar nemzetiségi és külpo-

⁴ Masaryk, T. G. Az új Európa, i. m. 58.

⁵ Supka Géza: Károlyi Mihályhoz küldött 1918. november 8-i levelét lásd Szarka László: Prágai követjelentés 1918 novemberéből. Magyar Napló (2) 1980. 34. 8–9.

⁶ Hodža budapesti működésének dokumentumait közli: Slovenský rozchod s Maďarmi, i. m. A csehszlovák–magyar miniszterelnöki jegyzékváltást közli: Litván György (szerk.): Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920. Budapest, 1978. 271–280.

⁷ Slovenský rozchod... I. m. 138–139; Ormos Mária: Padovától Trianonig, i. m. 103–111.

litika Jászi Oszkár által megfogalmazott doktrínája alapján a határok kérdésében egyedül a békekonferencia döntését kívánta elfogadni és legfeljebb az addig terjedő provizórium kialakítása érdekében volt hajlandó politikai tárgyalásokat folytatni a szomszéd nemzetek képviselőivel.⁸

Masaryk elnök miután 1918. december 20-án négyévi emigráció után visszatért Csehszlovákiába, közel két éven át maximális mértékben befolyásolta az új állam bel- és külpolitikai rendszerének kialakítását. Igen szoros és sűrű kapcsolatban állott a Karel Kramář és Edward Beneš vezette párizsi csehszlovák békedelegációval, s hozzájuk hasonlóan személyesen instruálta a prágai kormány Szlovákia ügyeivel foglalkozó miniszterét, Vavro Šrobárt is.⁹

Korai elnöki megnyilatkozásai a csehszlovák kül- és belpolitika mértékadó dokumentumainak számítottak, s ennek megfelelően nagy visszhangra találtak. Csehszlovákiában éppúgy, mint külföldön, elsősorban természetesen a szomszéd országokban, köztük Magyarországon is. A ideiglenes csehszlovák nemzetgyűlésben Masaryk elnök 1918. december 22-én olvasta fel elnöki beszédét. Ebben a világháború, valamint a csehszlovák államalapítás történeti értékelése mellett Kelet- és Közép-Európának a „világháború tulajdonképpeni céljaként” értékelt átszervezéséről, az új közép-európai államrendről, s azon belül Csehszlovákia szerepéről és jellegéről ismertette véleményét a parlament képviselőivel.

Az elnöki üzenet leghosszabb része Csehszlovákia és a szomszéd államok közti viszonyról, illetve az új állam kisebbségeiről szólt. Masaryk a csehszlovák államalapítást a cseh és a szlovák nemzet önrendelkezésének aktusaként értelmezve, meglehetősen kemény hangot ütött meg a csehországi németekről kifejtett álláspontjában: „...mi alapítottuk meg államunkat, s ez meghatározza németjeink államjogi helyzetét, akik az országba eredetileg mint emigránsok és telepések érkeztek”. A beszéd magyar vonatkozású részében az elnök előbb az

⁸ Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Budapest, 1968. 156–166. 170–177.

⁹ Zdeněk Šolle (red): Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. I–II. Praha, 1993–1994.

osztrák-magyar kiegyezés révén megerősödő magyar államiságot minősítette „mesterséges építmény”-nek, amely a világháborús vereség nyomán „éppúgy összeomlott, mint a Habsburgok mesterséges építménye.”

Ezt követően utalt a magyarországi nemzetiségek elnyomására, az 1848. évi forradalom nemzetközi presztízsére. A békekonferencia döntését megelőlegezve Masaryk leszögezte: „...a Szövetségesek ma egészen világosan látják, hogy a magyaroknak csak saját nemzeti államukra van joguk.”¹⁰

Újévi üzenetében Masaryk elnök a csehszlovák kisebbségi és szomszéd országi politikát imperializmusként minősítő megnyilatkozások cáfolatára összpontosított; hangoztatta a cseh történelmi közjog és a Szlovákia, illetve Kárpátalja esetében érvényesített természeti jog kombinációjának jogosultságát: „Hiszen mi semmit sem kívánunk meghódítani, ami nem a miénk. Imperializmusról tehát szó sem lehet. A szövetségesek elismerték a csehszlovák államot, mégpedig magától értetődően az adott történelmi határok között; a cseh országrészek határait senki sem vitathatja, mert ezek az országok olyanok, mint amilyenek mindig is voltak, történelmi individualítások. Vita egyedül Szlovákia délkeleti (értelemszerűen: déli és keleti – Sz. L.) határaitól lehetett. Ezért ezeket a szövetségesek jelölték ki; más határokat éppen azért nem határoztak meg, mert történetileg adottak voltak.”¹¹ Masaryk első elnöki üzenetének vonatkozásairól, azok bővebb értelmezéséről a budapesti Déli Hírlap Margitai Leó által készített Masaryk-interjújából szerezhetünk információkat.¹² Ebben a csehszlovák köztársasági elnök előbb nyoma-

¹⁰ T. G. Masaryk: Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky. Sv. 1. 1918–1920. Praha, 1933. 20., 22. Az 1918. december 23-i csehszlovák minisztertanácsi ülésen Masaryk már a hazakészülő csehszlovák légiók megérkezésétől várta a németek és magyarok lecsendesülését. Ugyanakkor hangsúlyozta a németekkel való megegyezés szükségességét, mondván, hogy azt erőszakkal úgysem lehet megteremteni. Uo. 42. ill. 48.

¹¹ Uo. 62–63.

¹² Uo. 68–72. Magyar fordításban közli az interjút: Tomáš Garrigue Masaryk: Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdésről és az antiszemitizmusról. Budapest–Pozsony, 1991. 159–163.

3. Trianoni alternatíva: Jászi Oszkár 1919. évi Masaryk-kritikája

tékosan elítélte a korábbi magyar nemzetiségpolitika szlovákokkal szembeni gyakorlatát, s vele együtt a kiegyezés utáni magyar állameszmét is. A Csehszlovákiának ítélt magyar kisebbséghez való jogosultságot Masaryk – a csehszlovák területi hódítások imperialista jellegére utaló kérdésre válaszolva – a Magyarországon maradt szlovák kisebbséggel és a Duna-vonal gazdasági jelentőségével indokolta.

Ezt követően utalt a határkijelölés problémáira, a kisebbségvédelem fontosságára. Masaryk kerek-perec elutasította a népszavazás alkalmazását a vitás területi kérdések megoldásában. Az interjú végén Masaryk ismételten jelezte az államjogi változások történeti jogosultságát és visszafordíthatatlanságát.¹³

A csehszlovák köztársasági elnök fent ismertetett megnyilatkozásairól a miniszteri megbízásáról harmadik ízben – immár visszavonhatatlanul – éppen lemondani készülő Jászi Oszkár két hírlapi nyilatkozatban mondott bírálatot. Az újévi elnöki szózatnak a kárpátaljai ruszinok Csehszlovákiához való csatlakozását bejelentő része a budapesti kormány nemzetiségi miniszterét rendkívül kellemetlenül érintette, hiszen a magyar kormány december 23-án elfogadta a Ruzska-Krajna autonómiájáról szóló 1918. évi X. számú néptörvényt és Szabó Orest vezetésével megkezdődött a Ruténföld autonóm közigazgatásának kiépítése. A hazai nacionalista ellenzék felerősödő bírálatának és a – katonai foglalásokkal kész tények teremtésére törekvő – szomszéd országok politikájának kettős támadásával szemben Jászi Masarykhoz mint a közép-európai progresszió közismert személyiségéhez, az egykori eszme- és harcostárshoz próbált üzenetet eljuttatni: „Szeretném rábírní őt (ti. Masarykot – Sz. L.) arra, hogy ne a haldoklóra figyeljen, hanem az élő magyar demokráciára. Legfőképpen pedig azt szeretném megmagyarázni neki, hogy egyetlen mód van csupán, amellyel ezt a haldokló magyar reakciót esetleg mégis életre lehet támasztani, most vagy tízhús esztendő múlva; ha az entente ahelyett, hogy figyelmére méltatná, megértené és támogatná a mi őszintén demokratikus törekvéseinket, ahelyett a maga hódító szólamaival napról napra szítja az elkese-

¹³ Uo.

redést egy tízmilliós nemzet szívében. Egy olyan nemzet szívében, amely a háborúban és elnyomásban bűnös urait lerázva nyakáról, friss lendülettel és teljes elszántsággal megindult a demokrácia és pacifizmus útján.”¹⁴

Jászi Közép-Európa világháború utáni rekonstrukciójának alapproblémáját nem a pángermanizmussal szembeni védelem kiépítésében, hanem az európai háború lehetőségének örökre való megszüntetésében és a minden nemzet számára egyformán biztosítandó demokratikus fejlődésben jelölte meg. Szerinte a pángermanizmussal szemben a Duna-medencében csakis akkor épülhetett volna ki hatékony védelem, ha a német nagyhatalmi érdekszférában olyan életképes államalakulatok jönnek létre, amelyek „egyaránt biztosítják úgy az itt élő népek nemzeti fejlődését, mint a gazdasági forgalom egységét”.

A Déli Hírlapnak adott Masaryk-nyilatkozattal foglalkozó másik Jászi-állásfoglalás a magyar béke-előkészületekben központi szerepet játszó plebiszcitum elvének Masaryk részéről történt elutasítását bírálja. Jászi elhárította azt a vádat, mintha a magyar kormány terroreszközökkel kívánná a maga javára eldönteni az esetleges népszavazást. Egerszermind kifejezte azt a reményét, hogy „a nagyon is öntudatos tótság valószínűleg nem lenne hajlandó nyelvét, kultúráját, s a részükről felajánlott teljes önrendelkezési jogát a csehekkel való egyesülés kedvéért feláldozni.”¹⁵ A mind reménytelenebb nemzetközi elszigeteltségbe került magyar kormány nemzetiségi minisztere valószínűleg nem tudta, hogy a világháborús évek során maga Masaryk szintén hajlott a cseh-német és más előre megjelölhető területi viták megoldásának eszközeként a népszavazás elfogadására. Így érveléséből ez az argumentum kimaradt, s a vitás területi kérdések rendezésére a plebiszcitumot – mint a demokráciák gyakorlatában kipróbált és bevált technikát – kínálta fel az immár teljesen reménytelen helyzetben. „Aki a népek önrendelkezési jogát nem imperialisztikus törekvések közegeül akarja felhasználni, hanem azt a békés haladás érdekében teljes egészében kívánja megva-

¹⁴ Jászi Oszkár miniszter nyilatkozata Masaryk újévi beszédéről. Világ, 1919. január 5.

¹⁵ Jászi Oszkár nyilatkozata egy Masaryk-interjú kapcsán, Világ, 1919. január 13.

3. Trianoni alternatíva: Jászi Oszkár 1919. évi Masaryk-kritikája

lósítani, az nézetem szerint egy ilyen plebiszcitumtól jóhiszeműen nem zárkozhatik el” – szögezte le Jászi Oszkár a január közepére gyakorlatilag az egész felvidéki terület katonai ellenőrzése alá vont Csehszlovákia köztársasági elnökének magyar terrorizmustól tartó aggodalmaival szemben.¹⁶

Jászi nyilatkozatában bejelentette, hogy a maga részéről nem kíván hivatkozni a magyar történelmi jogra, „hanem csupán gazdasági és igazságossági követelményeire annak a tényleges helyzetnek, melyet a történelem alakított ki”.¹⁷ Az 1918–1919 telén kialakult magyar–csehszlovák konfliktus és bizalmatlanság felszámolására a magyarság nevében Jászi mint a nemzet érdekében álló feladatvállalás kölcsönösen előnyös megoldására adott ígéretet. „De ebben a cseheknek is, legelsősorban a kiváló szellemű Masaryk elnöknek segítségünkre kell lennie, mert különben nem fogjuk elérni a célt, amelyre úgy hiszem, ő is őszintén törekszik, a volt Monarchia népeinek egy magasabb rendű demokratikus konföderációban való egyesítését.”¹⁸

A budapesti csehszlovák követi jelentések közt nincs nyoma annak, hogy Jászi fenti két nyilatkozatáról a csehszlovák elnök hírt kapott volna. Tény, hogy a kommün elől Bécsbe emigrált Jászi az átmenetileg Csehszlovákiában letelepedett Károlyi Mihállyal együtt több ízben felkereste Masarykot a Hradcsinban, mígnem Beneš intencióinak szellemében a csehszlovák külpolitika felszámolta az októbrista magyar emigráció támogatását.¹⁹ Jászi Masarykkal 1919 januárjában folytatott egyoldalú polémiájának tanulságait a csehszlovák elnök 80. születésnapjára készült csehszlovákiai magyar emlékkönyvben kiegészítette azzal az utólagos felismeréssel, hogy Közép-Európa 1918–1919. évi

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Litván György: Jászi Oszkár, i. m. 183–193. Masaryk 1920. október 7-i találkozásuk alkalmával Jászi előtt is felvetette azt a többször megismételt gondolatát, hogy „egy lojális és demokratikus magyar kormánnyal szemben hajlandó a határkérdést revízió alá venni.” Jászi Oszkár naplója 1919–1923. Sajtó alá rendezte Litván György, Budapest, 2001. 148. Korábbi találkozóikról *lásd* uo. 97–98., 118., 142. stb.

átalakulása nem vezetett a térség sokak által megjósolt balkanizálódásához.²⁰ Az új integráció megteremtéséhez szükséges elhatárolódás optimálisnak aligha nevezhető, de mégiscsak megkerülhetetlen és esedékessé vált megvalósulásától, mint közbülső lépcsőfoktól Jászi az új együttműködési keretek kialakítását remélte. A virtuális Közép-Európa értelmiségi bennszülöttjeit már jóval korábban és azóta is valószínűleg még jó ideig (csak) ez a remény élteti és köti össze itt, a teremtő csendre és békére vágyó európai viharzónában.

Masaryknak a csehszlovák–magyar államhatárok kapcsán 1919 elejére kialakult álláspontja a sikertelen nemzetiségi tárgyalások után – a kölcsönös megegyezésekbe vetett korábbi reményét már amúgy is elveszített – Jászit arra döbbsentette rá, hogy az új szomszéd államok vezetői egyáltalán nem törekednek a méltányos megoldásokra, s eleve elutasítják a magyar békepolitika központi, az Apponyi-vezette magyar delegáció által is képviselt elemét, a vitás területi kérdések népszavazásokkal való eldöntését. Pedig Masaryk maga is tisztában volt a területi nyereségek etnikai, bel- és külpolitikai kockázataival, de látva a vesztes Ausztria és Magyarország egyre reménytelenebb helyzetét, fokozatosan maga is a Beneš által képviselt maximális határok hívévé vált.

A stratégiai, gazdasági szempontok túlsúlyba kerülésével a kölcsönösen elfogadható határok helyett az új választvonalaknak egyre inkább a büntetésjellege erősödött fel, ami nemcsak az emigráció terveit, hanem a későbbi kormányok közeledési kísérleteit is rendkívüli mértékben megnehezítette. A 20. századi kelet-közép-európai államhatárok így váltak a regionális együttműködési, integrációs törekvések legfőbb akadályává, s a belső kisebbségpolitikai törekvésekben pedig éppen a határregiók etnikai jellege miatt erősödtek fel időről időre a kisebbségek felszámolását – ki- és széttelepítését, asszimilációját – sürgető türelmetlen hangok, törekvések.

²⁰ Jászi Oszkár: Masaryk elnök tanítása. In: Darvas Sándor – Suráni Géza – Várady Aladár (szerk): Masaryk G. T. életműve, működése és hatása. Bratislava, 1930. 78–79.

